

Бұдан саккыс юз зәллик йыл авал қадым Туркестонинг завлори тоғларинуң виқорлы боялар, белопой сақрарлары обиравон дәрәләри узра шүндәй сүзләр олемге пәрвөз күлгөн эди:

Күл Хожа Ахмад зәхид бўлма, ошик бўлгим,
Бу йўлларда бебок юрм, содик бўлгим,
Лайли, Мавиши, Фарҳод, Ширин, Вомиқ бўлгим,
Ошик бўлмай Ҳәқ дийдорин кўрса бўлмас...

Яшамоқининг бўш мояси — ошик бўлмоқлики...
Зоҳидликни инкор этишмок, ради айланмоқлики...
Ошик бўлганда ҳам, содик бўлмоқлики, қомм
бўлмоқлики... Беc, Ҳәқ дийдорига эришмоқнинг
бірдан-бір йўли шу. Ҳәқини ошик, толиби со-
дик (Навоий) умримизни тугал: максад-мазмун
эса: Ҳәқ дийдорини кўрмоқдир...

Улуп мутасаввифнинг улуп хикмати... Вактлар
келиб, ҳикматлар оламда достона түрлажини
билиш, «руҳи кес», дар қандай субдатни бўс-
тошина олишига имони комил улуп шоҳимнинг
улуп хикмати...

Ҳа, бир бер замон, ҳа бир даврон ўз улуғи-
ни ӯзи пратади. Аммо угуларнинг дунёга ке-
нишларни учун кўп нарсалар, масалан, саҳо
вати замон, матнини бирлик, фалакди саудет-
ли юлдузларнинг бақамти тушишни, энг мухими,
тархий зарурат ва яна тархий зарурат керак
булади. Алишер Навоий таъбира билан айтган-
да, «Туркестон мулкининг шайхул-машҳихи, ма-
комот олий ва мавшук...» Хожа Ахмад ибн
Ибрӯҳим ибн Али яссавийнинг дунёга келиши
ҳам аниа шүндай тархий зарурат иштиқодидир.
«Отик Ахмад, Туркестондаги элим менинг!» —
дега гурун билан ёзган эди шоир. Хожа Ахмад
Яссавий дунёга келган давр ҳәқидә, ул хот тавалуд
толған заминнинг турк оламининг, Туркестонинг
ўзига хос манзараларини, тархини бирмунча
тасаввур этмоқ жонидир.

Милодий VI аср. Исломгача бўлган Туркестон.
552—745 йилларда жаҳон уфқида хоком Илихон
Бумин (Хитой манబаларида — Тумин) асос соглан
янги империя пайдо бўлди. У тархидаги Кўк турк
хоконлиги ёки Турк хоконлиги деб аталади.
«Кўк турк» атамаси ўша давр бититкошларидан
учрайди ва «Кўка мансуб, илоҳий турк» маино-
сини беради. Дания олими В. Томсон фикрига
кура, бу таъбири хоконликинин порлос давринга
ишоратиди. Хоконлик буюк умумдан Корда
денигизчек бўлган майдонини залогланган курдатни
давлатга алганган эди. Аммо шаватели Асролин
Тубоҳон вафотидан сўнг (581) иккига — Гарбий
ва Шарқий хоконликларига бўлинганд кетган дав-
лат ўзининг курдат-шуҳукими ачагина ўйкотди.
Тархимизда мазкур давлатнинг ахамияти жуда
кетта. Ахир бу тархларнинг ўз қадимини ўтида
тузган биринчи давлати саналади! Албетта, ав-
вал қадам туттиларни тархидаги дав-
латлар кўп бўлган, аммо «турк» сўзи биринчи
мартав давлат ва ишлат номи бўлишига эриш-
ган давлат шундид. Тархлар бир түр остига
биралишига, катта курдатга эта эквилияларни
сездилар. Афсуски, биз бу давлат тузилиши,
унинг турмуш-ҳасти, маданинг ҳақида жуда ҳам
билимли. Н. Я. Бичурин (Иакинфирин) Хитойга
онд мазмунотлари-ю. Д. И. Иловайнининг «Русь
ибтидиоти тўрсисида испанлилар» китобидаги
византияликларга суннит келтирилган айрим
хабарлари, милодий 629—630 йилларда Туркестони
кезин ҳизикан хитойлик буддий тархий сайд
Сююн. Цзаннинг сафарномаси ҳамда Л. Н. Гу-
милевининг «Кедимли турклар» китобларидан бош-
ка бирон-бир жиддий манбаар урамайди.
Тархимизда ва бошқа мемлакатларда бу борада
клиникастон ишилдердан эса бебаҳримиз.

Бу улан давлат ҳәқидә сол тасаввурга эта
булини учун майсур рус шаршунси В. В.
Бартольдининг қуидайдаги сузлерини кельтирди

«София. Олим хитойлик сайдини навзарде тутуб

шундай ёзди: «Сююн. Цзан келган вақтда (ми-
лодий 629—630 йиллар), бу пайт яхонини тўра-
тилганлиги саксон кўп бўлади — М. А.). Аму-
дара бўлан Чу орасида жоқлашган бу мавлакат

маданинг нуткан наизордан бир бутунлика эта

зидамарининг ҳаймий-кечаги, ёзулар, тил

хемма ерда бир хил... Алифоб, чамас, суръи-

ларнинг ўхши бўлса бирек 32 ҳарфдан ибо-
рат эти; юқоридан паста қараб ғозиҳади;

алла-қочон тархини асарлар пайдо бўлган эди. Энг

куп тархларни дин, афтидан, монийлик дини

эди...» (В. В. Бартольд, Асрлар, II жилд, I кисм,

32 йил). Сююн. Гарбий хоконлики ҳәқидә

жоқлашган шубҳасид. Асролин Тубоҳон эса турк-

лар орасида буда динни ғўғли, ўзим ҳам шу

дунёни кебул этиган...

Ўнинг диккетга сазовор иш-
ларидан биринча буддизмнинг жуда кўп тархлар

хоконликларини турк тилига тархимни кильдириши

булаглигини айтадилар.

XII аср фарз тархимиси Муҳаммад ибн

Марвадурдийнинг «Тарихи Муборакиҳо» асери-

да ҳам айнайк мавъумотлар кептирсан: «Турк-

ларнинг ўзувлар бор эди: (увар) сенру афсум-

ни ишон сөрттингаринин сирларини яхши

билишарди; болаларни хат-саводиги үргатиши-

ди. Уларда икни хил ёзув бор эди: сўдча ва

тўгузумчаша...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

Сўнчнада ингирда бешга яхин ҳарф

булиб, «зода, изо» ва «ханим, ҳарфлар мўн

ибни»...

